

БРИЖИК

Лариса Свиридівна —
доктор фізико-математичних
наук, завідувач відділу теорії
нелінійних процесів у
конденсованих середовищах
Інституту теоретичної фізики
ім. М.М. Боголюбова НАН
України

ДОВІЧНЕ ВЕЗІННЯ, АБО РІДКІСНЕ ВМІННЯ ВИКОРИСТОВУВАТИ КОЖНИЙ ШАНС

До 80-річчя академіка НАН України
В.М. Локтева

3 травня 2025 р. виповнюється 80 років відомому фізику-теоретику, фахівцю в галузі теорії кріоцисталів, магнітних явищ, неупорядкованих систем, надпровідності, двічі лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки (1977, 1990), заслуженому діячеві науки і техніки України (2000), лауреату Золотої медалі імені В.І. Вернадського НАН України (2014), премії імені К.Д. Синельникова НАН України (1985) та премії імені М.М. Боголюбова НАН України (2006), академіку-секретарю Відділення фізики і астрономії НАН України (з 2004 р.), завідувачу відділу теорії нелінійних процесів у конденсованих середовищах Інституту теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України (1993—2017), доктору фізико-математичних наук (1983), професору (1997) академіку НАН України (2003) Вадиму Михайловичу Локтеву.

Біда не приходить одна,
але й удача теж...

Ромен Ролан

Вадим Михайлович Локтев

У травні цього року наукова спільнота вітатиме з 80-річним ювілеєм відомого українського фізика-теоретика, дійсного члена НАН України Вадима Михайловича Локтева, або просто ВМ, як ми всі його називаємо в нашому відділі в Інституті теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України, а точніше — в його відділі, який Вадим Михайлович очолював з 1993 р., змінивши на цій посаді Олександра Сергійовича Давидова.

Безумовно, і подія, і життєвий шлях ВМ заслуговують на більш ґрунтовну статтю, але я вирішила поділитися з читачами своїми спогадами і звернутися до ювіляра з дещо неформальним і щирим відкритим листом.

* * *

Шановний Вадиме Михайловичу!

Від імені Ваших колег по відділу та Інституту теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України, де Ви незмінно пра-

цюєте вже скоро шість десятиліть, сердечно вітаю Вас — одного з лідерів теоретиків Вашого покоління — з важливим «ненауковим» (хоча хто знає?) досягненням, а саме — з досягненням ювілею, який викликає захоплення та ентузіазм. А якщо зауважити, що його перша цифра — це повернутий на кут $\pi/2$ знак нескінченності, то дев'ята декада, яка нині розпочинається у Вашому житті, набуває символічного змісту.

Ми всі не перестаємо дивуватися Вашим здобуткам, талантам і працездатності. Гадаю, це не випадково, оскільки так розпорядилася доля (підкріплена Вашими зусиллями). І Вас, причетного до створення кількох нових напрямів у фізиці твердого тіла, хочеться лише наслідувати.

Ви народилися в Україні, яку ніколи, незважаючи на заманливі пропозиції із Заходу та Сходу, не покидали, оскільки вона, її наука і освіта завжди турбували Вас набагато більше за все інше, що Ви й демонструєте протягом свідомого трудового життя своїми вчинками і багатогранною науковою й громадською діяльністю. Так, Вам багато чого було дано і Ви багато чого досягли, хоча, впевнена, попереду Вас чекають і цікаві справи, і цікаві задачі, і цікаві враження. Без сумнівів, Ви залишатиметеся серед небайдужих громадян і науковців ще довгі роки, чому ми всі хотіли б бути свідками.

Дивлячись на Вашу фізичну активність, ментальну мобільність і притаманну Вам незмінну самоіронію, мимоволі згадую, що в деяких західних країнах діють державні програми «Life-long learning society» (суспільство, яке продовжує навчатися протягом усього життя), і задаюся питанням, чи не у Вас вони це підхопили?

Так, можна певною мірою погодитися, що Ви — «щасливчик з Подолу». Цим означенням Ви самі характеризуєте власне життя, життя людини, яка «народилася у неповній неможливій київській сім'ї, безмежно далекій від будь-якої науки», людини, яка «майже три десятиліття прожила в комунальній квартирі без зручностей і набувала досвіду на вулиці з однолітками, переважна більшість з яких були постійними клієнтами дитячих кімнат міліції, а то й затримувалися за різні правопорушен-

ня, часом серйозні, в різних місцях одного з не найбільш благополучних у всіх відношеннях столичних районів»¹. Це була та «соціальна мережа», яка так чи інакше формувала Ваші перші уявлення про світ. Проте це не завадило Вам критично ставитися до оточення і називати себе щасливчиком, оскільки практично все життя (знову ж, за Вашими словами) Вас переслідували й переслідують щасливі, ніяк і ніким не передбачувані події (чорні лебеді?!). І хоча до їх появи Ви не мали жодного стосунку, майже незмінно Вам вдавалося опинитися на правильному шляху виходу з інколи дуже непростих ситуацій, та ще й продовжувати самовдосконалюватися.

Як перший приклад можна згадати Вашу школу, 100-ту київську школу, яку в середині 1950-х років очолювала Ніна Олексіївна Федорова, донька двічі Героя Радянського Союзу, одного з найвідоміших ватажків партизанського руху в Україні, а після війни міністра соціального забезпечення УРСР О.Ф. Федорова. Ніну Олексіївну за її суворість, вимогливість і тверду послідовність дій учні називали Партизанкою. Маючи певні можливості, вона запровадила у звичайній районній школі нові порядки: встановила режим входу і виходу, вимоги до одягу і зачісок учнів, причому дрес-код, як тепер кажуть, стосувався як хлопців, так і дівчат. Їй доволі швидко вдалося перетворити дуже посередню школу на найкращу на Подолі, в якій працювали гуртки практично з усіх предметів, а також з крою і шиття, танців, було побудовано прекрасний просторий спортзал і майстерні для уроків праці. Учительський склад вона підбрала також відповідний — всі досконало знали свої дисципліни і багато часу приділяли додатковим безкоштовним заняттям з учнями.

Любов до шкільних предметів значною мірою залежить саме від вчителів. Так було і у Вашому випадку. Вам подобалися різні предмети,

¹ Тут і далі я часто користуюся біографічною книгою «Вадим Михайлович Локтев» (за ред. Л.С. Брижик і О.О. Понежі. Київ: Академперіодика, 2015), а також спогадами Вадима Михайловича за горнятком кави у нашому відділі.

причому настільки, що Ви виграли чотири поспіль районні олімпіади з математики (1960—1963) та по одній олімпіаді з хімії (1961) й літератури (1962), де Ваш твір визнали найкращим, були призером міських фізико-математичних олімпіад (1961, 1962). При цьому ніяких гуртків або додаткових уроків Ви не відвідували, позаяк увесь вільний час забирав спорт. За збігом обставин Ви разом з однокласниками почали займатися спортом у 7-му класі, а вже у 8-му Ви тренувалися один, щодня крім неділі, влітку — навіть двічі на день.

Ця захопленість мала два щасливі наслідки. Вам вдалося, по-перше, позбутися вуличних «друзів», і вони це сприйняли належним чином, оскільки поважали спорт, а по-друге, засвоїти надзвичайно корисну в житті звичку — спокійно ставитися і до перемог, і до поразок як до подій, які вже сталися, і про них можна забути. Незабутніми були лише тренувальні будні й підготовка до нових випробувань, чого б це не стосувалося. Вже наприкінці шкільного навчання Ви були дворазовим чемпіоном СРСР, завдяки участі у змаганнях відвідали майже всі (крім однієї) столиці союзних республік, побували практично в усіх великих містах України.

Другим прикладом везіння, як Ви самі вважаєте, було Ваше рішення йти вчитися на фізика в Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, хоча сім'я, не уявляючи, що це за фах, наполягала на Київському політехнічному інституті, який готував зрозумілих для неї інженерів. Обрали Ви собі майбутній фах фізика, оскільки в журналах на кшталт «Наука и жизнь» читали статті про відомих учених — Н. Бора, А.Ф. Йоффе, П.Л. Капицю, Л.Д. Ландау, Е. Резерфорда, Е. Фермі, життя яких було сповнене творчими досягненнями і злетами. Тоді Ви, може, й не знали, але, напевне, відчували, що саме фізика як наука про закони природи очолює прогрес людства. Атомні і водневі бомби, космічні апарати, технологічна революція другої половини XX ст., дива обчислювальної техніки — все це було наслідком її бурхливого розвитку. Все так, однак документи Ви подали на факультет радіофізики,

Студентські військові табори. 1969 р. (напевно, вже тоді потрібно було готуватися до війни з Московією)

про яку не знали нічого, натомість у приймальній комісії випадково дізналися про маленьку «дрібничку» — стипендія радіофізиків була на 10 карбованців більша, ніж у фізиків.

В університеті з'явилися друзі з інтелігентних і освічених сімей, що дало Вам змогу через спілкування і самонавчання позбуватися широких, за Вашим зізнанням, прогалин у вихованні та загальній освіті. Це вміння спілкуватися, набуте в дитинстві та в юнацькі роки, збагатило Ваше життя і в науці, про що переконливо свідчить перелік Ваших співавторів.

Після п'яти семестрів навчання на радіофаці, перед рейтинговим розподілом студентів по кафедрах (а відмінники могли обрати будь-яку з них), Ви скористалися порадою професора В.Л. Стрижевського і висловили бажання вчитися на теоретика. Вам це формально дозволили, проте за умови виконання всієї навчальної програми, яка була чималою і практично не залишала часу для серйозного вивчення основ теорії. Тому Ви доклали чимало зусиль, щоб перевестися на фізфак, де теоретики навчалися

Наукові вчителі: О.С. Давидов і А.Ф. Прихотько

окремо. Це вдалося завдяки прямому втручанню декана фізфаку, а згодом ректора університету М.У. Білого.

На фізфаці Ви мали змогу слухати лекції таких видатних фізиків-теоретиків, як М.Ф. Дейген, І.М. Дикман, М.О. Кривоглаз, С.І. Пекар, В.Й. Сугаков, К.Б. Толпиго. А коли Вас запитали, у кого Ви хотіли б робити курсову, впевнено відповіли, що у М.О. Кривоглаза, на що він погодився.

Однак везінням, як з'ясувалося пізніше, виявилася не його згода, а те, що він передав Вас, тоді ще малоосвіченого студента, співробітницю свого відділу, що Вам дуже не сподобалося, але як змінити ситуацію, ідей не було. І тут раптом замайорів шанс, який крився у словах завідувача кафедри теоретичної фізики А.М. Федорченка. Одного разу, перед початком п'ятого курсу, він зустрів Вас у коридорі червоного корпусу КДУ, де тоді розміщувався фізфак, і несподівано запитав, чи не погодитеся Ви робити дипломну роботу в Олександра Сергійовича Давидова, який читатиме лекції для теоретиків. Це було не просто везіння, а подія, яка визначила все Ваше подальше наукове життя.

Олександр Сергійович як завідувач відділу в Інституті теоретичної фізики (ІТФ) досить скоро оцінив Ваші чесноти: сумлінність, самостійність, відповідальність і готовність гаряче (часом занадто) захищати свої погляди, навіть

тоді, коли їх ніхто не поділяв. При цьому Ви намагалися дослухатися до інших і могли змінити свою позицію, якщо аргументи переконували Вас у неправоті.

Ви дуже швидко виконали завдання, обране О.С. Давидовим для дипломної роботи, і так сталося, що воно виявилось першим і останнім його завданням, оскільки відтоді Ви почали розв'язувати ті задачі, які самі собі ставили. Тобто, пафосно кажучи, зі студентських років Ви розпочали свій власний шлях. Неймовірним везінням було також і те, що Ваш вчитель, беззаперечний авторитет для Вас, якого Ви, за Вашими ж словами, обожнювали, хоча й не мали з ним жодної спільної роботи, ніколи не перешкоджав Вашій цікавості, лише, бувало, попереджав про складність обраного Вами питання.

Самостійність також, як не дивно, виникла спонтанно. Ще студентом улітку 1968 р., гортаючи Звіт АН УРСР за 1967 р., Ви прочитали, що вимірювані в Інституті фізики АН УРСР спектри біомолекулярного поглинання світла твердим киснем не мають пояснення вже більш як 30 років. Вас це так захопило, що Ви почали шукати інформацію з цього питання і попросили дозволу О.С. Давидова в рефераті на іспиті в аспірантуру розповісти про кисень, а не про дипломний результат, як зазвичай було прийнято. Він не заперечував, але після зарахування до аспірантури просив Вас продовжити дипломне дослідження і запропонував для нього три задачі, розв'язок яких мав становити основу Вашої кандидатської дисертації. Проте Вас це вже не цікавило. Ви прямо заявили керівникові — академіку, лауреату Ленінської премії, беззаперечному науковому авторитету, — що хочете займатися саме киснем. У відповідь Ви почули, як самі пізніше згадували: «Ця задача не для кандидатської дисертації. Киснем займалися Рашба, Машкевич, Пекар. У мене також не вийшло, і немає жодної ідеї, як підступитися. Захистіться спочатку, а потім займатиметеся, чим забажаєте».

Після цієї розмови Ви так і пішли, ні про що не домовившись, не знаючи, як бути далі. Але й тут несподівано відкрилися неочікувані мож-

ливості. Річ у тім, що з аспірантами першого року навчання О.С. Давидов не працював, вважаючи, що цей рік потрібно присвятити підготовці та складанню аспірантських іспитів. Ви прийняли цю вимогу і наполегливо навчалися, отримавши оцінки «відмінно» з усіх дисциплін, крім філософії, іспит з якої склали на «добре». Тобто головне завдання керівника Ви виконали, але при цьому не полишали спроб розібратися з киснем, чому й присвячували весь вільний від навчання час.

Упродовж року Ви познайомилися і почали регулярне спілкування (також неймовірно везіння!) з автором і натхненником кисневих експериментів ще з довоєнних часів, чарівною жінкою і єдиною серед фізиків жінкою-академіком, видатним експериментатором Антоніною Федорівною Прихотько, з якою зустрічалися в Інституті фізики мало не щотижня. Саме їй належить відкриття молекулярних екситонів, після якого вона кілька десятиліть вивчала лише кисень. Побачивши Ваш невдаваний інтерес до її «кисневих» результатів, вона якось сказала своїм співробітникам, що у Давидова «з'явився хлопчик, який цікавиться киснем» (з Ваших спогадів), не уявляючи, що Олександр Сергійович ні сном, ні духом не знав про ваші зустрічі.

Незабутня Антоніна Федорівна, за Вашими словами, багато зробила для Вас у сенсі виховання. Вона давала Вам мудрі підказки, як поводитися з титульованими особами, з якими Ви на її прохання інколи контактували, щоб розповісти, як просувається розуміння оптичних властивостей кристалічних фаз твердого кисню. А це були такі видатні вчені, як В.В. Єременко, І.М. Ліфшиць, І.В. Обреїмов, С.І. Пекар, О.М. Прохоров, К.К. Ребане, М.М. Семенов та деякі інші. Ви вважаєте її одним із двох Ваших головних вчителів, причому не лише в науці, а й у житті. Знаю також, що і вона завжди говорила про Вас з великою теплотою.

Ваші розповіді про кисень викликали інтерес до нього з боку молодих співробітників ІТФ — аспіранта другого року навчання Ю.Б. Гайдідея і кандидата наук Е.Г. Петрова. Вони поділяли Ваші ідеї про необхідність врахування у випадку подвійного поглинання в

Навчання прикладом: роби, як я. О.С. Давидов і В.М. Локтев на інститутському суботнику, 1976 р.

екситонному операторі кристала ще одного оператора — екситон-екситонної взаємодії і, як її наслідок, появи розщеплення так званої голубої серії спектра. Крім того, Ви з Ю.Б. Гайдідеєм висловили гіпотезу щодо можливого формування в кисні зв'язаних біекситонних станів і припустили, що це саме вони проявляються в оптичних спектрах. Такі стани для френкелівських екситонів тоді ще експериментально не спостерігали, хоча в літературі можна було знайти розрахунки їхніх енергій. А обчислення оптичного прояву цих станів виконали Ви.

І коли перед початком другого року аспірантури відбулися збори відділу для перевірки фактичного виконання аспірантами річних завдань, Ви крім звіту щодо іспитів доповіли про свої спроби дати інтерпретацію спектральним особливостям кисню та про деякі попередні результати. О.С. Давидов, вражений таким просуванням, сказав писати дисертацію, запропонувавши Е.Г. Петрову бути її співкерівником. У результаті Ви захистилися на другому році аспірантури, ставши наймолодшим на той час кандидатом наук в Академії.

Святкування 70-річчя О.С. Давидова. Поради учням — В.М. Локтеву, О.О. Серікову, Н.О. Давидовій, Л.С. Брижик. 1982 р.

Давидовський семінар: О.С. Давидов, В.М. Локтев (у другому ряду), А.Ф. Лубченко, С.І. Дудкін, І.П. Дзюб, Г.Ф. Філіпов. 1973 р.

Гадаю, не потрібно з такими подробицями розповідати Вам про Ваше наукове життя — це більше для читачів. Можу лише стверджувати, що воно приносило Вам багато несподіванок. Інтерес, який виникав у Вас до того чи іншого питання, часто приводив до чергового змінена напрямку Вашої роботи.

Після успішного захисту дисертації з надзвичайно схвальним відгуком А.Ф. Прихотько, коли здавалося, що питання кисню вже закрито, Антоніна Федорівна сказала Вам, що насправді ніякої теорії немає, оскільки всі лінії кисню є дублетами, природа яких залишається

таємницею. На розгадування цієї таємниці Ви витратили наступні три роки, і це було не даремно. Ви розібралися в магнітних властивостях кисневих фаз, запропонували невідому раніше трипідграткову структуру його бета-фази (структура Локтева) і разом з Ю.Б. Гайдідеем побудували кількісну теорію спектрів альфа-фази, передбачивши нове явище — «біекситонне розщеплення», яке згодом було підтверджено у спеціально поставлених експериментах. За це Ви і Ю.Б. Гайдідеем спільно з командою А.Ф. Прихотько в 1977 р. отримали Державну премію УРСР в галузі науки і техніки, ставши наймолодшим її лауреатом в Україні.

Потім, випадково ознайомившись з результатами опублікованих експериментів, Ви зайнялися магнітними системами з домішками, для яких ввели поняття магнітного ефекту Рашби, і в 1990 р. разом з М.О. Івановим і Ю.Г. Погореловим отримали вже другу Державну премію за передбачення формування когерентних квазічастинкових станів у неідеальних ґратках без трансляційної симетрії, що тоді вважали неможливим.

При цьому, вивчаючи анізотропні магнітні системи, Вам вдалося не лише передбачити, а й дати фізичне трактування новому лінійному по зовнішньому магнітному полю ефекту, хоча тоді поширеною була думка, що всі лінійні ефекти вже відкрито в XIX ст., а той, що Ви теоретично виявили, взагалі був заборонений загальною теорією, викладеною у 5-му томі «Курсу теоретичної фізики» Л.Д. Ландау і Є.М. Ліфшиця. Однак правим виявилися Ви. Згодом цей ефект експериментально спостерігали на цілому класі магнетиків, але названо його не Вашим ім'ям, що було б справедливо. Назву Ви запропонували самі — новий лінійний магнітооптичний ефект. «Новим» він залишається вже понад 40 років.

Перебуваючи у Франції, Ви почули там слово фулерен, яке «привезли» в Україну. Фізикам про існування ікосаедричних молекул до того часу було невідомо. Ба більше, наявність у неживій природі таких об'єктів із загальних міркувань взагалі була неприпустимою, про що прямо стверджується в 3-му томі того са-

мого знаменитого підручника Л.Д. Ландау і Є.М. Ліфшиця. Повернувшись додому, Ви разом із П.І. Голодом знайшли всі представлення групи ікосаедра і описали симетрію всіх електронних станів фулерену C_{60} , помітивши ян-теллерівську природу багатьох з них. Це розуміння допомогло Вам запропонувати новий фононний механізм високотемпературної надпровідності (ВТНП), специфічний для фулериту, який, на відміну від відомого механізму, забезпечується спарюванням внутрішньомолекулярних коливань.

Цікаво також, що в 1986 р. під час візиту до Інституту фізичних проблем АН СРСР для виступу на семінарі Ви раптово дізналися, що там буквально днями відбудеться семінар, присвячений відкриттю високотемпературної надпровідності, про яке в Києві ще не було відомо. Запросивши телефоном подовження відрядження, Ви стали єдиним учасником цього семінару з України. Офіційно в ньому мали брати участь близько 200 осіб, але інтерес був настільки великим, що в Інституті фізичних проблем зібралися тоді понад 1000 охочих послухати деталі довгоочікуваного явища. Про можливі його пояснення доповідав В.Л. Гінзбург — майбутній лауреат Нобелівської премії з фізики, якої його було удостоєно в 2003 р. за феноменологічну теорію надпровідності, великий пропагандист високотемпературної надпровідності. І хоча ніколи раніше Ви не займалися металами, Ви відчули, що пояснення Гінзбурга, яке спиралося на відому теорію металів, є непереконалим, оскільки системи ВТНП — це не метали, а доповані (або леговані) діелектрики, що потребує іншого підходу та іншого опису. Повернувшись до Києва, Ви відразу виступили з відповідною інформацією на семінарі в ІТФ, а потім Вас почали запрошувати зробити повідомлення в Інституті фізики, Інституті металофізики, Київському університеті і навіть у ватчині української надпровідності — у харківському ФТІНТі (Фізико-технічному інституті низьких температур). Все це спонукало Вас зайнятися ВТНП більш уважно.

Згодом О.С. Давидов став керівником проекту, який виграв всесоюзний конкурс, а Ви

До 100-річчя О.С. Давидова в ІТФ було встановлено його бюст. В.М. Локтев як головний редактор представляє книгу спогадів про нього. На церемонії присутні чинний і майбутній президенти НАН України Б.Є. Патон і А.Г. Загородній. 2012 р.

доповідали отримані в ІТФ результати в Інституті фізики твердого тіла АН СРСР, де працював Ю.А. Осип'ян — голова наукової ради Програми з високотемпературної надпровідності СРСР. Новий погляд на проблему допованих надпровідників дозволив Вам разом з колегами з ІТФ узагальнити теорію Бардіна—Купера—Шріфера на металеві системи з довільною густиною носіїв, а також описати таке явище, як кросовер від надплинності до надпровідності, і появу псевдощільності у квазічастинковому спектрі носіїв, яку вважають найбільш виразним явищем серед тих, що спостерігаються у ВТНП.

Несподівані результати, про які Ви раптом дізнавалися, часто ставали «точками повороту» у Ваших наукових інтересах. Так, інформація С.М. Рябченка про нестандартну поведінку деяких шаруватих магнетиків у магнітному полі породила теорію магнітозгинних хвиль у пластинах і стрижнях, розвинуту Вами разом із В.Г. Бар'яхтаром і С.М. Рябченком. Розповідь І.В. Островського про акустолюмінесценцію зацікавила Вас і Вашу аспірантку Ю.М. Халак, з якою Ви пояснили пороговий характер цього явища і запропонували рельєф для руху сходинки на гвинтових дислокаціях в іонних кристалах (потенціал Локтева—Халак), а та-

Відкриття радіоастрономічної обсерваторії ім. С.Я. Брауде: (зліва направо) Л.М. Литвиненко, В.М. Локтев, О.М. Івасишин. Харків, 2005 р.

кож передбачили орієнтаційну доменну структуру фулериту. Знайомство з експериментами зі спостереження високотемпературної бозе-ейнштейнівської конденсації магніонів у тонких феромагнітних плівках підштовхнуло Вас до розвитку разом з А.І. Бугрієм теорії цього явища і формулювання критеріїв його появи. Вам разом із О.В. Гомонай належить теорія доменуутворення в антиферомагнетиках, яка спирається на магнітопружну взаємодію та уявлення про тензор роздеформування, і передбачення ефекту форми, або залежності резонансних магнітних частот від форми зразка. Ви першими довели існування явища, яке вважали забороненим, — крутильного спінового моменту, спричиненого спін-поляризованим струмом в антиферомагнетиках.

Майже всі передбачені Вами явища було згодом підтверджено в експериментах, виконаних як в Україні, так і за її межами. Решта, не сумніваюся, ще перевірятимуться. Загалом можна впевнено стверджувати, що Ваші дослідження або суттєво поглибили розуміння, або ж взагалі розв'язали низку важливих проблем фізики твердого тіла. Багато Ваших результатів узагальнено в монографіях, вони увійшли до навчальної літератури, їх цитують і використовують інші дослідники.

Викликає захоплення, як зразково Ви вмієте вибудовувати стосунки зі співробітниками і колегами. Коли я познайомилася з Вами, Ви були кандидатом наук, одним із численних учнів О.С. Давидова, але все ж не таким, як усі. Я навіть пам'ятаю, як Олександр Серіков, якого ми вважали улюбленцем шефа, сказав, що серед нас багато тих, хто непогано знає математику і вміє розв'язувати рівняння, а от фізик один — Діма, маючи на увазі Вас. Згодом я змогла переконатися, що це недалеко від істини. Ваше вміння розбиратися в природі різних явищ і описувати їх — дорогого варте.

Потім Ви захистили докторську, стали завідувачем лабораторії, згодом очолили відділ, у якому залишився працювати Олександр Сергійович Давидов, хоча після припинення директорства він мав різні пропозиції. Наступний директор ІТФ О.Г. Ситенко запропонував Вам стати його заступником, але Ви вирішили залишатися в науці. Як би не було, Ваше кар'єрне зростання не зупинялося, і Ви стали членом Національної академії наук, завідувачем кафедри теоретичної фізики в Київському політехнічному інституті, нарешті, формально — головним фізиком України, оскільки Вас було обрано академіком-секретарем Відділення фізики і астрономії НАН України, головним редактором загальнодержавного видання «Велика українська енциклопедія». При всіх цих досягненнях як особистість Ви жодним чином не змінилися, залишившись з нами таким, яким були завжди. Ваші доступність, простота (у гарному сенсі цього слова), непихатість, чудове почуття гумору, інтерес до справ кожного співробітника відділу, активна участь у всіх його заходах, втручання, коли потрібна допомога, як на мене, унікальні.

Водночас Вашу принциповість і Ваші погляди поділяють не всі і не завжди, але це природно. Наприклад, Ви вважаєте, що слід припинити звітувати результатами тих, хто тривалий час перебуває за кордоном, формально залишаючись співробітниками академічної установи. Ви називали ці результати такими, що не належать Академії, оскільки вони замислювалися в іншій країні, отримувалися і

Засідання Відділення фізики і астрономії. 2007 р.

обговорювалися там і звіди публікувалися. Ви навіть частково пояснювали цим і недостатнє фінансування науки в Україні: щороку ми скаргиємося на жалюгідне фінансування і при цьому звітуємо результатами світового рівня, що породжує «логічний» висновок можновладців щодо його повної достатності, оскільки навіть такі гроші буцімто забезпечують високу спроможність наших науковців. Влада, на чому Ви наполягаєте, не хоче брати до уваги, що необхідною умовою збереження вітчизняної науки (а отже, й освіти) є нормальна зарплата. Так, справжні дослідники не женуться за мільйонами, але постійні пошуки, як звести кінці з кінцями, дуже заважають творчій роботі. Неприпустимо, що в Україні, як Ви колись написали, «вчені є найменш оплачуваними пролетаріями. Навіть соромно називати їхню зарплату, тоді як зарплати депутатів, чиновників, суддів, прокурорів тощо невинно зростають». Невже, дивуєтеся Ви, аби вчені не гаяли час на пошуки доходів, потрібні великі кошти? Ні. До того ж нормальна заробітна плата дозволить вченим не полишати Україну, а працювати на неї.

В Академії Ви наразі відомі як людина, що витрачає багато сил на боротьбу за збереження науки. Ви постійно збурюєте своїми незручними питаннями та актуальними статтями і Президію, і навіть товаришів з вищим академічним статусом. Ви звертаєте увагу, що ми беремо чи намагаємося взяти на Заході багато чого, але не головне — глибоку інтеграцію науки і освіти.

Невеликі осередки, де молодь працює спільно з тими, хто веде дослідження, не змінюють ситуацію з наукою і освітою в Україні. Ви пропонуєте всю гуманітарну освіту перевести в університети, на що не погоджуються самі гуманітарії, оскільки не виходять з принципу економії молоді.

Ви також виступаєте за модернізацію самої Академії, викорінення з неї радянських принципів і правил буття, що також не подобається деяким колегам. Проте, на щастя, я не чула, щоб це Вас зупиняло або щоб Ви здалися.

Вадиме Михайловичу, написала багато, але ще більше залишилося ненаписаним. Про Ваші тривалі закордонні відрядження (але ніколи не більш як три місяці, бо довші Ви собі не дозволяли), про організацію численних конференцій, де Ви виконували левову частку роботи, про лекції перед школярами і студентами з найбільш актуальних проблем фізики, про Ваш інтерес до історії фізики, особливо академічної, любов до учнів і співавторів. Про це напишуть інші.

Я ж прошу Вас радіти даті — 80 років є великим віком лише для тих, хто їх не має! Тож до зростання віку варто прагнути і кожний крок ретельно аналізувати².

² Не знайшла відповідного слова, хоча згадала Вашу розповідь про цікавий момент з Вашого життя. На початку 1990-х років Ви приїхали у відрядження до Харкова і, не кваплячись, оскільки потяг прибував рано-вранці, пішли у ФТІНТ. Недалеко від інституту

Впевнена, що до моїх слів приєднуються й члени Відділення фізики і астрономії, яке волею долі Ви тимчасово очолюєте (за Вашим означенням), і всі Ваші колеги та друзі. Вони глибоко поважають і Вас, і те, що Ви зробили, визнають Вас різнобічною, яскравою, демократичною особистістю з сильними рисами борця за порядність і справедливість, хоча, можливо,

почули, як хтось кличе: «Олександр Сергійовичу!». Спочатку Ви не відреагували, але, почувши знову те саме ім'я, повернулися і побачили, що Вас наздоганяє директор ФТІНТу Віктор Валентинович Єременко. «Ох, це Ви?! А мені здалося, що це О.С. Давидов. Ваша хода майже не відрізняється від його». А потім додав: «Щоправда, є істотна різниця: Олександр Сергійович уважно відстежує кожний крок».

і з деякими слабкостями, зокрема відсутністю адміністративного стилю керування, який іноді буває корисним для досягнення поставлених цілей.

Завершу єдиним і спільним для всіх нас побажанням довгоочікуваної повної і беззастережної Перемоги над озброєним ворогом, що прийшов з війною на нашу землю. Щиро бажаю Вам зустріти Перемогу разом з родиною і колегами в гарному гуморі і з упевненістю в майбутньому.

Нових Вам вершин, нових здобутків, нових успіхів, нових приємних вражень!

Щиро Ваша,
Л.Б.

Larissa S. Brizhik

Bogolyubov Institute for Theoretical Physics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5668-7740>

LIFELONG LUCK, OR THE RARE ABILITY TO USE EVERY CHANCE

To the 80th anniversary of Academician of the NAS of Ukraine V.M. Loktev

May 3, 2025 marks the 80th anniversary of the famous theoretical physicist, specialist in the theory of cryocrystals, magnetic phenomena, disordered systems, superconductivity, twice laureate of the State Prize of Ukraine in the field of science and technology (1977, 1990), Honored Worker of Science and Technology of Ukraine (2000), laureate of the V.I. Vernadsky Gold Medal of the NAS of Ukraine (2014), laureate of the K.D. Synelnikov Prize of the NAS of Ukraine (1985) and the M.M. Bogolyubov Prize of the NAS of Ukraine (2006), Academician-Secretary of the Department of Physics and Astronomy of the NAS of Ukraine (since 2004), head of the Department of Theory of Nonlinear Processes in Condensed Media of the Bogolyubov Institute for Theoretical Physics of the NAS of Ukraine (1993—2017), Doctor of Physical and Mathematical Sciences (1983), Professor (1997), Academician of the NAS of Ukraine (2003) Vadym M. Loktev.

Cite this article: Brizhik L.S. Lifelong luck, or the rare ability to use every chance. To the 80th anniversary of Academician of the NAS of Ukraine V.M. Loktev. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2025. (5): 69—78.

<https://doi.org/10.15407/visn2025.05.069>